

Х. І. Куйбіда,

Львівський національний університет ім. І. Франка, м. Львів

СКЛАДНІ ПРИКМЕТНИКИ КІЛЬКОСТІ: СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА (НА МАТЕРІАЛІ ГОМЕРІВСЬКОГО ЕПОСУ)

У статті досліджуються гомерівські складні прикметники лексико-семантичного поля «кількість». Зокрема композиції мікрополя визначеної кількості з першим компонентом – кількісним числівником, мікрополя невизначеної кількості з першим прикметниковим компонентом *polv~* та другим субстантивним компонентом. Дослідження допомогло розкрити семантику та структуру композитів на основі аналізу процесу їх творення.

Ключові слова: складний прикметник, композит, компонент, структурна модель.

У статье исследуются гомеровские сложные прилагательные лексико-семантического поля «количество». В частности композиты микрополя определенного количества с первым компонентом – количественным числительным, микрополя неопределенного количества с первым компонентом – прилагательным *polv~* и вторым субстантивным компонентом. Исследование помогло раскрыть семантику и структуру композитов на основе анализа процесса их творения.

Ключевые слова: сложное прилагательное, композит, компонент, структурная модель.

The Homer's composite adjectives of the lexico-semantic field of quantity are explored in the article. In particular, composites of the semi-field of certain quantity with the first component – numeral adjective, composites of the semi-field of uncertain quantity with the first component – adjective *polv~* and the second substantive component. The executed research helped to reveal semantics and structure of the composites due to analysis of the process of their creation.

Key words: composite adjective, composite, component, structural model.

У світі розмаїтості все, що нас оточує, має не тільки якісну, а й певну кількісну характеристику. Категорія кількості є досить складною структурою в семантичній системі мови. Поняття кількості в першу чергу ототожнюється з числом, за допомогою якого здійснюються точні кількісні розрахунки. Описом здійснених розрахунків займається власне лінгвістика, яка допомагає реалізувати значення точної і неточної кількості різноманітними морфологічними, лексичними та синтаксичними засобами. До основних засобів вираження кількості семантично тяжіють числівники, а також лексичні одиниці, які містять у своєму значенні сему кількості (прикметники, прислівники).

Складні слова (композити) – це семантично і стилістично збагачені утворення, в основі яких лежить здатність виражати кілька ознак однією лексеєю, утворювані способом основокладання (чистим чи поєднанням із афіксацією). Для того, щоб встановити як формується семантика складного прикметника, треба дослідити спосіб його утворення та семантичні особливості його компонентів. Найчастіше перший компонент складних прикметників вказує на різновид та характер того, що зазначено другим, як правило, опорним компонентом, або ж конкретизує його зміст. Цікаву систему становлять складні прикметники поетичного епосу Гомера. З досліджуваного матеріалу випливає, що похідні ад'єктиви, які містять перший компонент зі значенням «кількість», в епосі Гомера представлені 192 прикладами.

Спираючись на численні дослідження категорії кількості В. В. Акуленко [4], С. А. Бронікової [1], Кабальєро Діаса [3], О. К. Кіклевіча [5], Н. Ф. Клименко [6; 7], всі лексичні засоби вираження кількості об'єднуємо в лексико-семантичне поле (ЛСП) кількості, чи квантитативності¹, яке відповідно ділимо на два мікрополя (МП). I. До першого відносимо прикметники, які вказують на конкретну, чітко визначену кількість. II. До другого – прикметники, які вказують на невизначену кількість.

Найпродуктивнішим типом першого МП в епосі Гомера є складні ад'єктиви (усього 34) з кількісним числівником (*tre_~*, *tllsare_~*, *p1nte*, *£x*, *5kat3n*) в ролі першого компонента, які вважаються ядром ЛСП кількості та МП нумеральності зокрема [3, с. 46].

Під час опису складних прикметників із першим компонентом – кількісним числівником, спочатку виділяємо конструкції, на основі яких ми одержали утворення нумеративного типу, а потім переходимо до моделей вихідного словосполучення та похідних прикметників². Такий розгляд дає можливість побачити не тільки кінцеву морфемну організацію, але й процес формування номінативної сутності похідних одиниць.

Першою розглянемо найпродуктивнішу конструкцію композитів Num + S з такими її різновидами: Num + S3, Num3 + S3, Num + S2, Num2 + S2. Вказана конструкція є трансформацією різних типів словосполучень:

Зі словосполучення Praep (*svm*) + Num + S3pl з підрядним зв'язком прилягання виникають такі моделі прикметників: 1) Num. card + S1s – *5kat3mpoli~* (*zi sta micmamu*) < *sVn ta_~ 5katòn p3lesin*; 2) Num. card + Pars bas. S + form. *o~ – 5pt=pulo~* (*семибрамний*) < *sVn ta_~ 5ptà pvlai~* – *із сімома брамами*. Семибрамними Гомер називає місто Фіви: ... (*'Amf...on te ZÁqoj*) *o%o prítio Q»bhj >doj æktisan ~ptapÚloio\...* (O 11, 263) – (*Амфiон та Зем*)

¹ Термін походить від латинського слова *quantitas* – кількість.

² У відображенні формальної структури використовуємо такі умовні скорочення та позначення: A – Adiectivum (прикметник), Intf – Interfixus (інтерфікс), Num – Numerales (числівник), Pars – частина, bas. – basis (основа), form. – formans (формант); pl – Pluralis (множина), s – singularis (однина); Praep – Praepositio (прийменник), S1 – Substantivum (іменник); цифра при іменнику вказує на відмінок: 1 – Nominativus, 2 – Genetivus, 3 – Dativus, 4 – Accusativus; П, п – скорочено тип синтаксичного зв'язку: П – підрядний зв'язок, п – прилягання, к – керування, у – узгодження.

першими осело збудували у Фівах *семибраних*³. 3) Pars Num. card + intf + Pars bas. S + form. *o~* – $\text{ἄκτ}=\text{knhmo~}$ (з вісьмома спицями) < *sVn ta ~ ἄκτὸ kn/mai~*. Наприклад, автор «Іліади» описує колеса колісниць: «*Hbh d/ ἔμφ/ Ἰσῆσσι qoīj bEle kampÚla kÚkla / cElkea Ἰκτῆκnhma sidhrš.J Ἐxoni ἔμφ...j. (I 5, 722–723) – Геба швидко прикріпила з обох боків до колісниць вигнуті з міді колеса, які мають по вісім спиць*». 4) Num. card + Bas. S + form. *o~* – *5kat3gceiro~* (сторукуй) < *sVn ta ~ 5katòn cersj (зі ста руками)*. Композит *5kat3gceiro~* є епітетом міфічної істоти, сина Урана і Геї, – велетня Бриарея. Перший компонент похідного прикметника – *5kat3n* – початково вказує на конкретну кількість, проте в складі цього композита вживається образно, підкреслюючи дуже велику (незліченну) кількість: *δc/ ἄκτὸgceiron kalšsas/ Ἰm̄j makrÒn «Olumpon, / Òn Briḗrewn kalšousi qeo... (I 1, 402–403) – негайно закликавши на високий Олімп сторукого, якого боги називають Бриареем*.

З вихідного словосполучення Праер (*bn*) + Num + S3pl (Π, π) виникають такі структурні моделі похідних прикметників: Num. card + S1s – *bnne=phcu~* (дев'ятиліктевий) < *bn ta ~ bnn1¼ p/cesi (у дев'ять ліктів)*. Pars Num. card + Pars bas. S + form. *o~* – *bnne3rguio~* (дев'ятисажневий) < *bn ta ~ bnn1¼ šrguiai~ (у дев'ять сажнів)*. Про синів Ефімедеї Гомер пише: ... *mÁkÒj ge genšsqhn Ἰm̄neÒrguioi. (O 11, 312) – на зріст були дев'ять сажнів*.

Зі словосполучення Num. card + S2pl (Π, κ) виникає композит *pentalthro~* (н'ятилітній) < *p1nte bt^n (н'яти роки)* за моделлю Pars num + intf + Pars bas. S + form. *hro~*. Словосполучення Num + S3pl + (A1s)⁴ (Π, π) дає модель композита Num + S1s: *duwkaie>kosjmetro~* (який вміщає 22 міри) < *duwkaieikosi mltroi~ òso~ (дорівнює 22 міри)*. Оскільки прикметник у словосполученні виражений лише імпліцитно, то в моделі композита його не фіксуємо. Num2pl + S2pl + (A1s) (Π, υ) > Num + Bas. S + form. *io~* – *tessar=boio~* < *tess=rwn b3wn (Áxio~)* (який коштує 4 бики). Переможений у патроклівських змаганнях мав отримати: ... *guna'ka [...]tessarḗboion (I 23, 705) – жінку [...] яка коштує чотири бики*.

Другими компонентами наведених складних одиниць є іменники, які можна поділити на такі семантичні типи:
– іменники, які вказують на предмети: *trigl9c®n (Ò glwçjn – кінчик, вістря), tetra=kuklo~ (ἰ kvklo~ – колесо), 5pt=pulo~ (Ò pvlh – ворота);*

– іменники, які позначають істоту та частини її тіла: *tessar=boio~ (ἰ boš~ – бик, шкіра бика), 5kat3gceiro~ (Ò cejr – рука);*

– іменники, які мають значення «вік»: *pentalthro~ (tò jto~ – рік);*

– іменники, які мають значення «розмір»: *bnne=phcu~ (ἰ p|cu~ – лікоть), bnne3rguio~ (Ò šrguia – сажень), duwkaie>kosjmetro~ (tò mltron – міра) та ін.*

Наступною розглянемо МП ад'єктивів невизначеної кількості. Такі лексичні одиниці, як зазначає Н.Ф. Клименко, «подають кількісну оцінку явища, дії, тобто виражають кількісний вимір ступеня виявлення чогось». Тому композити подібного типу можна назвати кількісно-оцінними, враховуючи поняття норми⁵ та її виміру [8, с. 191].

В епосі Гомера найчисельнішими є композити з першим прикметниковим компонентом, що виражає неозначену кількість «численний», «багатий». З-поміж них найчастіше вживається лексема *polv~*. Слід зазначити, що серед аналізованих композитів трапляються такі, в яких вказаний числівниковий прикметник втрачає значення кількості. В цьому випадку компонент *polv~* найімовірніше вказує на міру вияву ознаки, часто підкреслюючи її надмірний ступінь. Тому досліджувані похідні можна перекладати українською мовою, використовуючи прислівники «дуже», «надзвичайно» та префікс «пре».

Прикметник *polv~* утворює ад'єктивні похідні, поєднуючись в основному з іменниками. Отже, конструкція A + S з її різновидами (A2 + S2, A3 + S3, A4 + S4) є трансформацією таких типів словосполучень.

Зі словосполучення A2pl + S2pl + (A1s) (Π, υ) виникає модель Bas.A + S1s композита *polvstono~* – *сповнений численних ридань (стогонів), нещасний* < *poll^n st3n^n (p1Io~)*; а також *polvaino~* (преславний), *polvniqo~* (багатослівний), *polyfloisbo~* (багатошумний), *polydakru~ / polud=kruto~* (багатослізний), *polydwro~* (з багатим приданим), *poluhs/~* (багатозвучний) та ін. Повернули ахейці Хрісові доньку та принесли гекатомбу Аполлонові: *Òj nân 'Arge...oisi polÚstona k>de/ Ἰm̄fÁken (I 1, 445) – який аргейцям наслав сповнені численних ридань турботи*.

У вихідному ж словосполученні композитів *poluanq/~* (весь в квітах), *polvarno~* (багатий віцями), *polibovth~* (багатий биками), *poludIndreo~* (з багатьма деревами), *polvüppo~* (багатий конями), *polvkarpo~* (багатоплідний), *polvmhlo~* (багатий віцями, отарами), *polutr/rwn* (багатий голубами), *poluf=rtaço~* (багатий ліками), *polvcalko~* (багатий міддю), *polvcruso~* (багатий золотом), домислюється інший прикметник – *plovsió~*. У розмові з Ахіллом Патрокл згадує турботу про славних воїнів, які зазнали поранень на полі бою: *toÛj mšn t' «hthro~ polufḗrtaçoi ἔμφršnontai (I 16, 28) – про них турбуються лікарі, які мають велику кількість ліків*.

З вихідного словосполучення Праер (*svn*) + A3pl + S3pl (Π, υ) виник складний прикметник *polydesmo~* < *sVn to ~ pollo ~ desmo ~* – з багатьма зв'язками, й аналогічно *poludeir=~* (багатовершинний), *poluklhú~* (багатоветельний), *polvknhto~* (з багатьма уцелями), *poliwp3~* (з багатьма петлями) та ін. Нехай Одісей, вирішили боги, пливе додому: *Ἰm̄p^sced...hj poludšsmou (O 5, 33) – на плоті з багатьма зв'язками*.

Словосполучення A4s + S4s + (Part) (Π, υ) лежить в основі прикметників: *polyfrwn* (дуже розумний) < *polVn fr1na jçwn* (який має багато розуму); *poluqars/~* (дуже відважний), *poludjyio~* (дуже спраглий), *polubeq/~* (дуже глибокий), *polvmhti~* (премудрий, дотепний). На раді богів, де вирішувалась доля Одісея, Афіна звер-

³ Тут і далі переклад автора.

⁴ Слово, взяте у дужки, показує, що воно у словосполученні експліцитно не виражене.

⁵ Як стандартний набір ознак об'єкта [2, с. 57].

нула до Зевса: δ pfter 'mštere Kron...dh/ Úpate kreioŋtwn, / e» m n d¼ nà toàto f...lon makfressi qeo«si, / nostÁsai 'OduśÁa polÚfrona Ónde dÓmonde (O 1, 83) – о, батьку наш, Кроніде, найвищий володарю, якщо те-пер це мило блаженним богам, щоб дуже розумний Одиссей повернувся до свого дому.

Другі субстантивні компоненти композитів поділяємо на семантичні типи:

- абстрактні поняття: | aino~ – мова, похвальне слово, t4 d'ron – дар, | st3no~ – ридання, стогін, Ó fr/n – розум, Ó m|ti~ – розум, мудрість;
- тварини: Ó #r/n – вівця, | boš~ – бик, | oppo~ – кінь, t4 m|lon – вівця;
- птахи: | tr/rwn – голуб;
- рослини: t4 Ánqo~ – квітка, t4 d1ndron – дерево, | karp3~ – плід;
- метали: | calk3~ – мідь, | cr~s3~ – золото,
- предмети/речовини: t4 f=rmakon – ліки, | kl|ro~, t4 pÁma, t4 kt|ma – майно. Слід відзначити останні три іменники, які, унаслідок сполучення з першим компонентом polv~ утворюють композити-синоніми – polvklhro~, polup=mwn, polukt/mwn.

Аналіз складних прикметників епосу Гомера з кількісною характеристикою дозволяє нам зробити такі висновки. В епосі Гомера засоби вираження невизначеної кількості чисельно переважають. Це, очевидно, можна пояснити ширшими семантичними можливостями слів, які дають приблизну оцінку кількості. Композити з першим компонентом polv~ становлять ~60% від усіх ад'єктивів МП невизначеної кількості. Вказаний компонент характеризується широкою дистрибуцією в межах досліджуваних складних ад'єктивів і в більшості випадків зберігає значення квантитативності. Композити з першим компонентом–кількісним числівником становлять ~75,5% від усіх прикметників МП визначеної кількості.

Основним джерелом утворення обраних нами ад'єктивів є в більшості випадків словосполучення. Кількість компонентів похідних одиниць здебільшого не відповідає кількості компонентів вихідних конструкцій. Порядком розташування компонентів вихідних та похідних номінативних одиниць переважно збігається. З-поміж компонентів вихідних словосполучень у структурних моделях використовуються слова, їх основи та частини основ. Роль словесного оформлення компонентів у деяких моделях композитів відіграють інтерфікси та майже в усіх моделях – кінцеві форманти. З першим «кількісним» компонентом найчастіше сполучаються іменники (~66% з усіх композитів ЛСП «кількості»), що позначають об'єкти, які можна поррахувати або оцінити за кількістю.

Література:

1. Бронікова С. А. Функціонально-семантичне поле квантитативності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. А. Бронікова. – Одеса, 2004. – 17 с.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки = Semântica funcional da valorização / Елена Моисеевна Вольф ; отв. ред. акад. Г. В. Степанов ; АН СССР ; Ин-т языкознания. – Москва : Наука, 1985. – 228 с.
3. Кабальеро Диас Л. Х. Принципи сопоставления функционально-семантических полей в неблизкородственных языках (на материале средств выражения неопределенно большого количества в русском и испанском языках): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К. : Машинопис, 1984. – 246 с.
4. Категория количества в современных европейских языках / В. В. Акуленко и др. ; отв. ред. В. В. Акуленко ; АН УССР ; Кафедра иностранных языков. – К. : Наукова думка, 1990. – 283 с.
5. Киклевич А. К. Язык и логика. Лингвистические проблемы квантификации / Александр Константинович Киклевич. – München : Verlag Otto Sagner, 1998. – 298 с.
6. Клименко Н. Ф. Кількісно-оцінні складні прикметники в сучасній українській мові / Ніна Федорівна Клименко // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 3. – С. 38–42.
7. Клименко Н. Ф. Морфологічна будова композитів / Ніна Федорівна Клименко // Морфологічна будова української мови / АН УРСР ; Ордена трудового червоного прапора Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 5–34.
8. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Ніна Федорівна Клименко ; АН УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1984. – 252 с.